

*"Şem' ve Pervâne"nin İçsel Yolculuğuna Dair
Felsefî Bir Yaklaşım*

“ŞEM‘ VE PERVÂNE” NİN İÇSEL YOLCULUĞUNA DAİR FELSEFÎ BİR YAKLAŞIM

H. Gamze DEMİREL

“ÖL VE OL” Goethe

Özet

Klâsik Türk Edebiyatı şairleri, eserlerinde aşkı çeşitli vesilelerle işlerken; insanlara ilahî bilgileri sezdirmeyi hedeflemişlerdir. Aşkı ve buna bağlı olarak gelişen içsel değişimin aşamalarını mazmunlardan hareketle anlatmaya çalışmışlardır. Bu mazmunların başında da şem' ve pervane gelmektedir. Pervane, mumun ziyasına odaklanarak onda yok olmayı başarmış; alevle tek vücut olmuş; alevden aldığı feyizle ikilikten kurtularak birliğe ermiştir.

Anahtar Kelimeler: Klâsik Türk Edebiyatı, Aşk, Ateş, Şem', Pervâne

A Philosophical Approach on the Inner Adventure of “Candle and Moth”

Abstract

Classical Turkish literature poets aimed to inspire people with celestial wisdom, while taking up love by various means. They tried to express love and inner stages of change developing dependent on love by using allegorical symbols. Candle and moth are among the most common used allegorical symbols. The moth, focusing the light of the candle, achieved to be dissolved in it; it has got in a body with the flame, it disingaged from the duality and attained unity with the inspiration it took from the flame.

Key Words: Classical Turkish Literature, Love, Flame, Candle, Moth.

Yaratılmışların tümünün ve dolayısıyla bilinç sahibi olan insanoğlunun yaşamdaki asıl hedefini, ilahî bilgiye ulaşmak ve gerçek yaratıcıya hizmet etmek oluşturur. Zira tabiatta var olan her şey ilahî aleme ait izler taşımakta ve hedefe ulaşma hususunda insanlara ip uçları

sunmaktadır. Dîvân şairleri de aşkı çeşitli vesilelerle işlerken; eserleri vasıtasıyla, insanlara ilahî bilgileri sezdirmeyi hedeflemişler; ilahî aşkı ve buna bağlı olarak gelişen içsel değişimin aşamalarını, değişik mazmunlardan hareketle, ki bunların başında pervane ve mum gelmektedir, sembolik anlamlarının arkasına gizleyerek dile getirmişlerdir. Çünkü “Semboller, ..., ilahî hareketleri yeterli bir şekilde (gereği gibi) yansıtırlar ve bu yansıtma, sembolizmin kullanılması için yeterli bir gerekçe teşkil eder” (Livingston, 1998: 116).

İnsanoğlu, aslî yurdundan koparıldığı günden beri gerçek yaratıcıya ve vatanına özlem duymakta; bu gölgeler dünyasında gerçeği aramaktadır. Bu arayış ileriye değil; zamanın gerisine, hafızalardaki anılara; yani geçmişe yönelen bir arayıştır. Ruhun aslını aradığı bu içsel yolculukta mum; kendi iç dünyasında, pervane ise lisân-ı hâl ile ona aşkın sırlarından haber verecek ve bu vesileyle ona ilahî sırların kapısını açacak olan mumun ziyasında gerçeği arayacaktır:

Esrâr-ı sûziş-i dili alup zebâna şem ‘

Söyler lisân-ı hâl ile hep yana yana şem ‘ (Belîğ Mehmet Emîn)

(Mum, gönül ateşinin sırlarını ağzına alıp (bunu) hâl diliyle yana yana söyler.)

Derd-i dil söyler zebân-ı hâl ile her gâh şem ‘

Aşk tavrından eder pervâneyi âgâh şem ‘ (Hayâlî)

(Mum, her gece hâl dili ile gönül derdini söyler ve bu tavrıyla pervaneyi de aşktan haberdâr eder.)

Lâyık ki encümende erürse hicâbdan

Sırr-ı nihân-ı ‘aşkı getürdi lisâna şem ‘(Belîğ Mehmet Emîn)

(Mum, mecliste aşkın gizli sırlarını dile getirdiği için utancından erise yeridir.)

Pervâne algılarını, bu geçmiş deneyimleri, beklentileri ve ihtiyaçları doğrultusunda geliştirmeye; kendini gerçekleştirip bir üst bene ulaşabilmesini sağlayacak ve onu gerçek yaratıcıya götürecektir her şeye ilgi duymaya başlar. Zira, “Beklenti (algısal beklenti) belki de algının en büyük unsurudur. Bizler "algısal alışkanlık" canlılarıyız. Neyi görmeyi öğrendiysek onu görürüz ve onu görmeyi bekleriz, neyi işitmeyi öğrendiysek onu işitiriz ve onu işitmeyi bekleriz” (Wilcox, 2001: 63). Bu noktada mum, alevi vasıtasıyla, hem kendisini hem de pervaneyi gerçeğe yönlendiren ilahî bir güç olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu arayış esnasında, yolcunun zorlukları aşabilmesi için kendisine tecrübeli birisini rehber olarak tayin etmesi gerekir. “Bir üstadla ilişki,

yola yeni koyulan kişiye yeni bir oluş duygusu verir ve onda yeni bir bilinç geliştirir. .... Sufinin içsel yolculuğu zor bir zihinsel ve ruhsal yolculuktur çünkü her düşünme ve arınma eyleminde yanılısamaya düşme tehlikesi vardır. O yüzden sufi, bu yolculukta, kendisine bir kılavuz ister. O bu yolu bilen, daha önce bu yaşantıdan geçmiş birisidir” (Sayar, 2000: 29). İşte bu noktada mum, pervaneye; sabrı, arınmanın yollarını ve iç gözlemi öğreten bir kılavuz kimliğiyle çıkar karşımıza. Pervane, kendisini varlıktan haberdar ederek yoluna ışık tutan mumun kılavuzluğunda gerçek hedefini belirleyecek; böylece yalnızlıktan ve belirsizliklerden kurtulacaktır. Mumun alevi karşısında hayal kurmaya devam eden pervanenin “..... yalnızlığı artık boşluğun yalnızlığı değildir. Yalnızlık küçük ışık sayesinde somutlaşmıştır” (Bachelard, 1999: 17);

Menzili ırak bu yolun bu yola kim varası

Müşkili çok bu hâlün bunı kim başarası (Yûnus Emre)

(Ulaşılması son derece zor, menzili uzak olan bu yoldaki müşkileri aşarak menzile ulaşmayı başaracak olan var mıdır?)

Yitmiş bin riyâ çeri vardır bu yolda bilün

Nefs öldürmüş er gerek ol çeriği kırası (Yûnus Emre)

(Bu yolda yetmiş bin tane riya (nefsin arzuları) askeri vardır. Bu askerleri mağlup etmek için nefsinin öldürmüş er kişi gerekir.)

Semavî bir ışık şeklinde zuhur eden mumun alevi, bize tefekkür halindeki saliki hatırlatmaktadır. “(Mavi,sarı, kızıl, kara, yeşil, ak, rensizlik). Bu yedi renk yedi nurun rengidir. Nakşibendilere göre de zikirle meşgul olan salikin kalbinde sırasıyla kızıl, sarı, beyaz, yeşil ve mavi renkte nurlar zuhûr eder.” (Ateş, 1990: 434). Mumun alevinin çevresinde de bu yedi renk vardır. Gücünü ilahî olandan alıp etrafına yansıtma görevlendirilmiş olan mumun bu semavî alevi, pervanenin hayallerine ve beklentilerine yeni ufuklar açmaktadır. Kendi alevinde, tükeninceye kadar, varlığını sürdürmeye çalışan ve gerçeğe ulaşabilmek için ne şekilde mücadele edilmesi gerektiğinin en güzel örneğini veren mum karşısında pervane hayranlığını gizleyememektedir. Zirâ “Aleve karşı doğal-cesaretle söylersek-doğuştan bir hayranlığımız var. Alev, görme hazzının vurgulanışını, her zaman görülenin ötesini belirler. Bizi bakmaya zorlar” (Bachelard, 1999: 10).

Ateş karşısında kurulan hayaller, sıradan hayallerin çok daha ötesinde bir şeydir. Çünkü “Alev, dünyada, hayali davet eden nesnelere içinde en büyük imge yapıcılarında biridir. Bizi hayal kurmaya zorlar. Onun karşısında, algılanan şey, daha hayal kurmaya başlanır başlanmaz, hayal edilenin yanında önemini yitirir. Kendi metafor ve imge gücünü en

değişik tefekkür alanlarına taşır alev” (Bachelard, 1999: 9). Pervanenin aleve beslediği bu hayranlık, ona geçmişteki hatıralarının kapılarını birer birer açmakta ve o bu hatıralarını hayallerle süslemektedir. Alev karşısında tefekküre dalan pervane, bir süre sonra, alevin titreyişinin, ilahî olanın karşısındaki acziyet ve sonluluk nedeniyle olduğunu anlayacak ve aleve duyduğu hayranlık neticesinde o da titremeye başlayacaktır.

Yaratılmış olan canlıların tümünde olduğu gibi, mumda da pervanede de ilahî olana yönelme ve buna bağlı olarak da yükselme iç güdüsü vardır. “Yükseklik hayalleri bizim dikeylik içgüdümüzü, günlük hayatın, renksiz yatay bir hayatın zorunluluklarıyla bastırılmış içgüdümüzü beslerler. Dikeyleştirilen hayal, hayallerin en özgürleştirici olanıdır. ....Dikeylik imgeleri bizi değerler ülkesine sokar”. (Bachelard, 1999: 49).

Alev; gökyüzüne (yani kutsala), pervane ise ona geçmiş yaşantısını hatırlatan semavî ışık (alev/ şem) a doğru yönelecektir. Zirâ, “Cismin hareket yönü aşağıya ve yere doğrudur. Ruhun hareket yönü ise yukarı ve göğe doğrudur” (Pürcevâdi, 1998: 208). Mumun alevindeki dikeylik, pervanenin ruhunda da yükselme hissini uyandırmış; bu his, onun ilahî olana daha fazla yaklaşmasına vesile olmuştur. Pervane, mumun kılavuzluğunda, yönünün çemberden merkeze; yani ilahî olan (gökyüzü) a doğru olması gerektiğini öğrenecektir. Bir süre sonra ise bu düşüncesi artık hayal olmaktan çıkar ve o güçlü bir istekle dikilmesi ve yanması gerektiğini sezinler. Böylece pervane “Yüksek yanma iradesine, bütün gücüyle hararetin zirvesine varma iradesine yeniden kavuşur.” (Bachelard, 1999: 50).

Ateş, “Maddenin derinliklerinden yükselir ve kendini bir sevgi gibi sunar. Geri maddenin derinliklerine iner ve kendini gizler” (Bachelard, 1995: 13). İşte ateşin bu karşı konulamaz cazibesine kapılan pervane, vecd halinde mumun etrafında, dışarıdan içeriye (başka bir ifadeyle zahirden batına, çemberden merkeze) doğru dairesel hareketlerle dönmeye başlar. Adetâ raks etmektedir. Bu dönüş, gerçeği kavrayan ve ona ulaşmaya çalışan, kendi iradesi dışında meydana gelen bir dürtü; bir tür aşkınlık işaretidir ve ancak vecd halindeki varlıkta ortaya çıkmaktadır. Bu dürtü, alev karşısında tefekkür eden ve geçmiş yaşantısını hatırlayan pervanede de ister istemez kendiliğinden ortaya çıkmıştır. Kendini bulmak, tanımak ve çözümlenmek, öz benliğine yeniden dönmek ve kendini gerçekleştirmek için hatırlatıcı unsurlar üzerinde odaklanmak gerekir. Pervane, mumun ziyasına odaklanarak onda yok olmayı başarmıştır. Onda yok olması aslında başka bir şekilde ve başka bir kimlikle var olması demektir:

**Girip sema‘a eder gâyet-i sürûrundan
Lisân-ı hâl ile şem‘e durûd pervane (Fuzûlî)**

(Neş'eyle sema'a giren pervane, hâl dili ile muma selâm vererek sema'a başlar.)

Periyle dâ'ire çizmiş kenâr-ı şem'e olup

Hafî müdâvim-i ism-i Vedûd pervane (Naîfî)

(Pervane, sevgilinin ismini daima gizli gizli anarak kanadıyla mumun etrafında daire çizmiştir.)

Unutulmamalıdır ki "Her insanoğlu ruhunda Ebedî Ateş ile birleşmeyi arzulayan ilâhî bir kıvılcım taşır"(Sayar, 2000: 42). Zira, sadece pervanede değil, mumda da kendini aşır yaratıcıyla birleşme içgüdüsü vardır. Gönlü ilahî olana, yani gökyüzüne çevrili olan ve alevi ile ilahî gücü temsil eden mum, sessiz sessiz yanarken, gözyaşı akıtmakta; her geçen gün aşkından biraz daha erimekte ve tükenmektedir. Akıttığı gözyaşları dünyevîdir; süflîdir. Bu nedenle de yönü yere doğrudur. Bu durumda, süflî olan duygu hâlleri ile ilahî olan duygu hâlleri arasında, hareket yönü açısından, mutlak bir farklılık olduğu dikkati çekmektedir:

Âteş yanar başında gam-ı rûzgâr ile

Lâyık tökerse gözyaşını dâne dâne şem '(Belîğ Mehmet

Emîn)

(Zamanın verdiği gamla yanan mum, gözyaşlarını tane tane dökse yeridir.)

Aşk odu evvel düşer ma'sûka andan âşıkâ

Şem 'i gör kim yanmayınca yakmadı pervaneyi (Fuzûlî)

(Aşk ateşi önce maşuka ondan da âşıkâ sızar; zirâ mum kendisi yanmadan pervaneyi yakmaz.)

Ateş "Tüm olgular arasında birbirine zıt iki değeri, iyiliği ve kötülüğü, aynı açıklıkla taşıyabilen tek olgudur" (Bachelard, 1995: 13). Bütün çelişkileri barındırır bünyesinde ateş. O (mum) hem yakıcı hem saflaştırıcıdır; hem nar hem nurdur. Ancak bu yolculukta mum, pervaneyi ışığı ile aydınlatarak, onda ilahî olana karşı zaten var olan gizli tutkuların açığa çıkmasını sağlamakta; bu nedenle yakıcılığından ziyade aydınlatıcı özelliği ile ön plana çıkmaktadır. Mum için için yanarken kendi nefsinin arındırıldığı gibi, ışığı ile de pervaneye, saflığın ve temizliğin eşsiz bir örneğini sunmaktadır. Yolculuk sırasında pervaneyi önce büyüleyen ve ilahî olana yaklaştıran ateş, daha sonra onun benliğini yakan ve yok eden bir unsur haline dönüşecektir. "Yakmak" fiili, yakarken olgunlaştıran ve kişiyi kemale erdiren bir olguyu anlatmaktadır bize. Mumun alevi; içten kendisini, dıştan pervaneyi yakabilecek bir güce sahiptir. "Ateş içten ve dıştan olur; dıştan olan ateş mekanik, bozucu ve yok edicidir; içten olan ateş döllendirici, yaratıcı ve olgunlaştıdır" (Bachelard, 1995: 76). Dıştaki alev, pervaneyi yutan, dengeyi bozan yıkıcı bir güç olarak görünse de;

pervanenin, alev ile birleşerek var olanla bütünleşmesi ve içselleşmesi ateşi olgunlaştırıcı bir güç olarak karşımıza çıkarır.

Aşk, insanı gerçeği aramaya yönlendiren bir güç unsurudur. Tabiatı var olan her şey aşk için ve aşkla yaratılmıştır. “Bu iç yaşantıyı takip ederek arayışa koyulanlar evrimin temelini aslında çelişki değil aşkın pozitif gücü olduğunu kabul ederler. Seven ve sevilenin sevgiden geldiğini keşfederler. .... bu iç deneyimden geçen bireyler nihai hale dair bir anlayış kazanırlar” (Sayar, 2000: 56);

Aşk imiş her ne var âlemde

İlm bir kil ü kâl imiş ancak (Fuzûlî)

(Âlemde aşk dışında her ne var ise (ilim v.b.) sadece dedikodudan ibarettir.)

Gerçeğe ulaşmak zamanı hızlandırmakla mümkün olacaktır. “Ateşi düşünen kişi için ateş ....., değiştirme, zamanı hızlandırma ve yaşamı sonucuna ulaştırma isteği uyandırır. Bu koşullarda düşünme gerçekten büyüleyici ve çarpıcı olur. İnsan yazgısını açıp genişletir” (Bachelard, 1995: 22). Pervane, kendini aşır yaratıcıyla bir olmalı; yeniden ve gerçek anlamda doğmalı; var olabilmek için kendisini onda yok etmelidir ki bu da ancak aşk ile mümkün olacaktır. Mumun semavî alevinin yükseltici ve yönlendirici etkisine kapılan ve ateşin özünü kavramaya çalışan pervane, mumun aleviyle bir olmak, ateşe katılmak; onun özündeki minerallerle bütünleşmek ister. Çünkü “Ateşin özüne sahip olabilmek için onun yoğun olarak bulunduğu yere, kaynağına, yani minerale gitmek gerekir.” (Bachelard, 1995: 76). Pervane, mumun ziyasına olan aşkını ulvileştirebilmek için derin bir içsel tatminle, ben-sen ikilemini yitirerek, hiçbir beklentisi olmadan kendisini aşkına adar ve kendini ateşe atarak saflığa ulaşır. “Ateşle arındırma ilkesinin.....nedeni ateşin maddeyi ayrıştırması ve katkıları yok etmesidir. Başka bir deyişle, ateşten geçen bir şey türdeşleşir, böylece arılaşır” (Bachelard, 1995: 105).

Ateşin çekim gücü pervaneyi, merkez noktaya, kuvvetli bir güçle çekmekte; merkeze yaklaştıkça da merkezde kendisini yok etmesine neden olmaktadır. “....., bir çember merkezine yaklaştıkça küçülür ve sonunda merkezin kendisine indirgenir: böyle olduğunda, merkez tek bir nokta olmakla birlikte çemberin tüm noktalarını içermek durumundadır, bu da her şeyin birlikte (ya da, “Bir” de) içerildiği anlamına gelir (Guénon, 2001: 94);

Pâk-bâz ‘âşık u ma‘şûkda hiç şerm olmaz

Şem’-i bezmi alenen sîneye pervâne çeker (Belîğ Mehmet

Emîn)

(Sadık olan âşıkta ve maşukta utanma olmaz. Zirâ pervane, meclis mumunu açıkça (göz göre göre-göstere göstere) sinesine çekmektedir.)

O artık alevle tek vücut (yek-reng, hem-reng) olmuş; alevden aldığı feyizle ikilikten kurtularak birliğe ermiştir. “An, sufilerin bireyleşme haline geçerken edindikleri bir kavrama anı, doğuş ve yeniden doğuş anı, ve zevk ve teccid (yenilenme) deneyimidir ..... sonunda her biri bağımsız olarak evren içinde bütünleşmeyi yaşarlar ..... Bu anlamda, An’ın tabiatı ve süreci insan yaratıcılığına benzer; uzun bir zihinsel çaba dönemi, gerilim, sabır ve yeni bir şeyin yaratıldığı rahat duruma gelene kadar mücadele”(Sayar, 2000: 57). Pervane, aşkını içinde büyüterek, aşkı ile birlikte ölümsüz olabilmeyi, bunun içinde ölmeyi tercih etmiş; sonunda mumun alevi ile bütünleşmiştir. Her ikisinin yaratılışındaki öz farklı olsa da, o andan itibaren her ikisinin özü birbirine karışmış; alev ile pervane bir olmuşlardır. Alevlerin kucağına teslim olduğu andan itibaren de bütün arzularından, gamlardan sıyrılarak edebî saadete kavuşmuştur; o artık ateşin kucağında özgürdür:

**Hem-reng oldu şem ‘ ile pervâne yanıcak
Gerçi Hayâli eylemez azdâd ictimâ‘ (Hayâlî)**

(Hayâlî zıtları her ne kadar birleştirmese de; mum ile pervane birlikte yanmaya başladığında aynı renge sahip olurlar.)

**Yakıp vücûdunu eyler kebûd pervane
Görünce şem‘i hemâgûş-ı dûd pervane (Naîlî)**

(Pervane, mumun duman ile sarmaş dolaş olduğunu görünce vücudunu yakıp mavi (ateşin en harlı iken aldığı renk) ye dönüşür. Güzel bir sebebe bağlama söz konusudur. Hüsn-i ta‘lil sanatına örnektir.)

Pervâne gibi yanmayıcak nâr-ı ‘ aşka ten

**Ol şem ‘-i hüsne vasl olamazsın cihânda sen
(Şeyhülislâm Yahyâ)**

(Tenin, pervane gibi, aşk ateşi ile yanmadıkça bu dünyada o güzellik mumuna ulaşmak senin için mümkün olmayacaktır.)

Pervane, merkezdeki nokta (mum) ile bir olmuştur artık. Pervanenin kendisini aleve feda ettiği ve mumun alevinde yanmaya başladığı an, alevinin en harlı yandığı andır. Çünkü maddî unsur olan pervane, kendini tüm bu dünyevî kaygılardan uzaklaştırmış, saflaşmış ve ulvîleşmiştir. “Her şeyi kazanmak için her şeyi yitirmek. Ateşin verdiği ders açıktır: Beceri, sevgi ve şiddet ile her şeyi elde ettikten sonra her şeyi bırakmalısın, kendini yok etmelisin” (G. Bachelard, 1995: 23).

**Dilde sûz-ı aşk eger âteşden efvân olmasa
Kendüyi yakmada bu h‘âhiş nedür pervânede
(Belîğ Mehmed Emîn)**

(Gönüldeki aşk ateşi, normal ateşten daha fazla yakıcı olmasaydı pervanenin kendisini ateşte yakmaya bu kadar hevesli olmasının nedeni ne olabilirdi?)

Bireyin kendini gerçekleştirme için önce hatırlatıcı unsurlardan hareket ederek diğer yarısına ulaşması ve tek olanın diğer tek olanla birleşerek; ikinin tek olması gerekir. Tüm yaratılmışların hedefi, ikinin içerisinde tek olabilmektir. Teklik önce ikiliğe; sonra da ikinin içerisinde tekleşmeye dönüşmelidir:

Ka'be-yi kûyunda her kim dilberün kurbân olur
Gerçi serden geçer ammâ serâser cân olur
(Hayâlî)

(Sevgilinin Ka'be kadar kutsal olan mekânında her kim ki onun uğrunda canını fedâ etmeyi göze alırsa; bu onun aslında baştan ayağa bütün vücudu ve benliği ile sevgili ile birlikte tek bir can olduğunu gösterir.)

Pervanenin felsefesi “öl ve ol” dur. Olmak için ölmek, ölmek için de olmak gerekir. Aslında varoluşla beraber nihaî bir yok oluş, yok oluşla beraber yeniden bir var oluş meydana gelir. Çünkü var olmayan bir şeyin yok olması zaten beklenemez. “Öl ve ol” bir yandan da “ölmeden önce ölmek” yani; yaşarken ilahî hakikati kavramak gerekliliğine işaret etmektedir.

Ateş (mum), aşkı; âşık (pervane) ı ve aşk için ölüm (birlik=bekâ=İlahî Varlık) ü, ölüm ise yeniden doğuşu hatırlatır. Bu deneyimleri yaşamak; bireyin gerçek anlamda var olabildiğini ve kendini gerçekleştirebilmesini sağlar.

Kaynakça

- ATEŞ, Süleyman, (1990). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul.
- BACHELARD, Gaston, (1995). *Ateşin Tin Çözümlemesi*, Çev.: Nail Bezel, Ankara.
- BACHELARD, Gaston, (1999). *Bir Kandilin Alevi*, Çev.: Fahreddin Arslan, İstanbul.
- DEMİREL, H. Gamze, (2005), *Belîğ Mehmet Emîn, Dîvân*, Basılmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- FUZÛLÎ, *Dîvân*, (1990). (Haz.: K. Akyüz, S. Beken, S. Yüksel, M. Cunbur), Ankara.

- GUENON, René, (2001). *Yatay ve Dikey Boyutların Sembolizmi*, Çev.: Fevzi Topaçoğlu, İstanbul.
- HAYÂLÎ, *Divân*, (1992). (Haz.: Ali Nihat Tarlan), Ankara.
- LIVINGSTON, Ray, (1998). *Geleneksel Edebiyat Teorisi*, Çev.: Necat Özdemiroğlu, İstanbul.
- PÜRCEVADÎ, Nasrullah, (1998). *Can Esintisi-İslâm'da Şiir Metafiziği*, Çev.: Hicabi Kırlangıç, İstanbul.
- SAYAR, Kemal, (2000). *Sufî Psikolojisi-Benliğin Ruhunu, Ruhun Bilgeliği*, İstanbul.
- Şeyhülislâm Yahyâ, *Divân*, (2001). (Haz.: Hasan Kavruk), Ankara.
- WILCOX, Lynn, (2001). *Sufizm ve Psikoloji*, Çev.: Orhan Düz, İstanbul.
- Yunus Emre, *Divân*, (1998). (Haz.: Mustafa Tatçı), Ankara.
- Naîlî, *Divân*, (1990). (Haz.: Haluk İpekten), Ankara.